

Az *izé* strukturális pozíciója és diskurzusjelölő funkciója spontán, baráti társalgásokban

Tar Cintia

*SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszék
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola*

Abstract

Hungarian native speakers often consider *izé* as a stigmatized, functionless filler word (Grétsy & Kovalovszky, 1980); however, it plays an important role in spontaneous conversations and speech planning processes. Previous literature has revealed that *izé* has two types, namely, word-substituting and time-gaining *izés*. While the former can address word-retrieval problems and vocabulary shortages, the latter can help solve issues in speech planning (Fabulya, 2007; Gyarmathy, 2012; Gyarmathy & Neuberger, 2013; Gyarmathy, 2015; Kondacs, 2017; Marcsenkoné Kondacs, 2023). The study investigates the phenomenon from a functional discourse analytic and conversation analytic perspective, using both qualitative and quantitative methods. It examines the structural position of *izé* in Hungarian conversations. The corpus under study comprises audio recordings of Hungarian spontaneous, naturally occurring, and friendly conversations, collected and analyzed by the author. The analysis differentiates between five structural categories and the functions of word-substituting and time-gaining *izés* in these positions. It seeks to answer the question of whether there are additional functions beyond those identified so far. It examines whether *izé* can be used in a quotative function in the Hungarian corpus, similar to the *be + like* formula in English. The analysis shows that *izé* can have a discourse-organizing, discourse-marking function, and it can influence the turn-taking system.

1. Bevezetés

1.1. A kutatás elméleti háttere

A magyar pszicholingvisztika és fonetika szakirodalma a megakadásjelenségeket két csoportra osztja: (1) bizonytalanságból fakadó és (2) hiba típusú megakadásjelenségek. A bizonytalanságból fakadó megakadásjelenségek közé tartozik az ismétlés, az újraindítás és az általuk töltelékszónak nevezett, „a közlésbe szervesen beékelődő, tartalmilag nem illeszkedő szavak vagy szókapcsolatok”

Email address: tarcinti05@gmail.com (Tar Cintia)

(Gyarmathy, 2017, 88). Ez utóbbi kategóriába sorolják az *izé* nyelvi elemet is, melynek funkciója az átmeneti produkciós nehézség jelzése és a tervezési diszharmónia feloldása (Gósy, 2005; Gyarmathy, 2015, 2017). Gyarmathy (2017) szerint a megakadásjelenségek a beszéd azon jelenségei, amelyek megszakítják a spontán beszéd artikulációs és percepciós folyamatát, tervezési bizonytalanságra, illetve a folyamat hibás működésére utalhatnak, és nem társítható hozzájuk egyértelmű pragmatikai funkció. Azt azonban fontos kiemelni, hogy a terminus nem teljesen értéktelen, hiszen azt az érzetet kelti, mintha egyfajta „rendel-lenes” jelenség lenne. Ezek a megakadások vagy diszfluenciák pedig a társalgás olyan természetes velejárói, amelyek a fluens beszéd érzetét idézik elő, sőt hozzájárulnak a beszédtervezés hatékonyságához (Bóna, 2023).

A pszicholingvisztika és fonetika megakadásjelenségekkel foglalkozó területének megközelítése összecseng a konverzációelemzés javítási jelenségeinek meghatározásával. A konverzációelemzés szerint a javítási jelenségek megszakítják a beszédcselekvés progresszivitását azért, hogy kezeljenek egy, a produkció, észlelés vagy megértés során felmerülő hibát, problémát (Schegloff et al., 1977). A konverzációelemzés keretében a javítási folyamatban három részt különíthetünk el: a problémaforrást, a javításkezdeményezést és a javítás végrehajtását. A problémaforrás azokat a beszédszakaszokat jelzi a társalgásban, ahol felmerülnek a javításra szoruló problémák, melyek megszakítják az interakciós folyamatot (Schegloff et al., 1977). A konverzációelemzés javítási jelensége hasonló a pszicholingvisztika és a fonetika megakadásjelenségének meghatározásához, azonban mégsem egyenlő azzal. Míg a megakadásjelenség maga akasztja meg az artikulációs és percepciós folyamatot, addig a problémaforrás a beszédcselekvés megszakításának helyét jelöli, és nem egy konkrét nyelvi jelenséget.

A problémaforrás és a javítás fogalmáról szintén elmondható, hogy nem teljesen mentesek az értékítéletektől, hiszen azt sugallhatják, hogy a spontán beszédben előforduló diszfluenciák valamiféle hibát jelentenek, amelyeket „korrigálni” kell. A konverzációelemzés ugyanakkor kiemeli, hogy ez a jelenség nem csupán a nyilvánvaló „hibákra” értendő, hanem a beszélők a segítségével gyakran finomra hangolják a fordulóikat és biztosítják a beszéd folytonosságát (Kitzin-

ger, 2013). Ebben eltér a pszicholingvisztika és fonetika szakirodalma, amely javításnak a hiba típusú megakadásjelenségeket, azaz a téves kivitelezést tekinti (pl. grammatikai hiba, malapropizmus, anticipáció, perszeveráció, metatézis) (Gyarmathy, 2015; vö. Gósy, 2005).

Fabulya (2007) szerint az *izé* egy javításkezdeményező lexikális kitöltőelem, amely maga is javításra szorulhat bizonyos esetekben (lásd: szóhelyettesítő *izé*). A konverzációelemzés keretében a beszélő a javításkezdeményezéssel jelzi, hogy valamilyen nehézség merült fel a társalgás során (Schegloff et al., 1977). Az *izé* azokban az esetekben lehet javításkezdeményező, ha a beszélő egyértelműen indikálja ezt a nehézséget, például nem jut eszébe egy keresett kifejezés (lásd: szókereső *izé*), vagy egy nagyobb szerkezeti egység megformálásához több időre van szüksége (lásd: időnyerő *izé*) (vö. Fabulya, 2007). Mivel az *izével* szinte bármilyen szót, kifejezést képesek vagyunk helyettesíteni (Gyarmathy, 2015), így az esetek nagy részében a feloldása elengedhetetlen feltétele az interszubjektivitás, vagyis a valóság közös értelmezése fenntartásának vagy helyreállításának (vö. Fabulya, 2007; Schegloff et al., 1977). Ennek alapján az *izé* javításra szoruló elemnek is tekinthető, hiszen a használata problémát okozhat a megértés során (vö. Schegloff et al., 1977).

Az *izé* nem csupán javításkezdeményező és javításra szoruló elem lehet, hanem maga a javítás végrehajtása is, például, ha tabukerülő funkciót tölt be a társalgásban. Lássunk erre egy példát! Vannak olyan tabukifejezések, amelyeket egy adott szituációban nem illendő kimondani, ilyenek például a trágár kifejezések vagy a szexualitással kapcsolatos kifejezések. Annak érdekében, hogy a beszélők elkerüljék a tabukifejezéseket egy társalgási szituációban, gyakran az *izével* pótolják azt (Fabulya, 2007). Ilyenkor nem szükséges az *izé* feloldása, hiszen a kontextusból kikövetkeztethető a jelentése. Ez összecseng a konverzációelemzés delicate típusú szókeresés javítási műveletével, (vö. Tar, 2023), amely esetben a beszélő tisztában van azzal, hogy kényes, tabukifejezést fog mondani, ezért olyan hezitációs jelenségeket produkál, mint a szünetek és az *öö*-zés, amellyel kifejezi a kifejezéshez való viszonyát, vagyis, hogy kényesnek tartja azt (Lerner, 2013). A tabukerülő *izét* abban az esetben tekinthetjük javításnak,

ha az azt megelőző beszédegység ilyen vagy ezekhez hasonló hezitációs jelenségeket tartalmaz, amelyek megszakítják a beszédcselekvés progresszivitását, és a beszélő az *izé* használatával kezeli azt a nehézséget, hogy nem produkálhat tabukifejezést. Ha az *izé* előtt nincsen hezitáció, azaz nem szakad meg a progresszivitás, akkor nem javítási jelenség.

Láthattuk, hogy a pszicholingvisztika és a fonetika az *izét* bizonytalanságból fakadó megakadásjelenséggént, a konverzációelemzés pedig lexikális kitöltőelemként értelmezi. Ezek a kitöltőelemek polifunkcionalitás tekintetében hasonlóak a diskurzusjelölökhöz (Kosmala & Crible, 2021), azonban számos különbségről számol be a szakirodalom. A kitöltőelemekhez képest a diskurzusjelölők olyan kifejezések, amelyek a diskurzus szerkezetének és magának az interakciónak a kezelésére szolgálnak (Kosmala & Crible, 2021). Schiffrin (1987) szerint olyan szekvenciálisan függő elemek, amelyek a beszélgetés egységeit kapcsolják össze. Diewald (2013) ezzel szemben megkülönböztet két iskolát: az első iskola szerint a diskurzusjelölők szintaktikailag függő elemek, azaz konnektívumok (pl. Fraser, 1999), a második iskola szerint pedig a diskurzusjelölők szintaktikailag független elemek, amelyek a megnyilatkozás szerkezetéhez kapcsolódnak. Ez utóbbi iskola szerint a diskurzusjelölőség feltétele egyfelől a diskurzusszervező funkció, amely irányítja a diskurzust, érintheti a szekvenciális szerkezetet és szabályozhatja a beszélőváltást is (Diewald, 2013).

A diskurzusjelölők és a kitöltőelemek viszonyáról számos nézet alakult ki. Egyes munkák szerint a kitöltőelemek a diskurzusjelölők egy alcsoportját alkotják az alapján, hogy rendelkeznek-e diskurzusszervező funkcióval (pl. Davis & MacLagan, 2010). Fox (2010) szerint vannak olyan diskurzusjelölők, melyek a kitöltőelemek késleltető funkciójával bírnak, a magyarban ilyen lehet a *hát* és a *szóval* diskurzusjelölő (Schirm, 2011). A kitöltők a diskurzusjelölők egy típusát is alkotják, és egy elhalasztott elemet helyettesíthetnek (lásd: szóhelyettesítő *izé*) (Podlesskaya, 2010). Egy adott elem kategorizálása során fontos, hogy mindig az adott kontextusban betöltött funkció a döntő a diskurzusjelölőség vagy kitöltőelemség kérdésében. Ha az adott elem például halasztó funkciót tölt be

az adott társalgásban, akkor kitöltőelem, ha pedig, tegyük fel, kezdő társalgási cselekvést vezet be, akkor diskurzusjelölő (Hayashi & Yoon, 2010).

Jelen tanulmányban az *izé* egy olyan nyelvhasználati jelenséggént értelmezem, amely funkciója tekintetében többnyire lexikális kitöltőként viselkedik, ugyanakkor megkíséreltem feltárni, rendelkezik-e diskurzus szervező funkcióval, azaz képes-e diskurzusjelölői szerepet felvenni.

1.1.1. Az *izé* típusai és funkciói

A lexikális kitöltők, köztük az *izé* fontos szerepet töltenek be a társalgásokban, kifejezetten a spontán társalgásokban. A beszédtervezés során felmerülő nehézségek gyakran kitöltetlen szüneteket eredményeznek a beszélgetésekben, hiszen a beszélőnek több gondolkodási időre van szüksége a soron következő egység(ek) előhívásához (Horváth, 2014). Ha a kitöltetlen szünet váltásreleváns helyre esik, vagyis a cselekvés lehetséges lezárási pontjára, veszélyezteti a beszélőt, hogy elveszíti a beszédhez való jogát (vö. Kitzinger, 2013), ezt pedig az *izé* szó használatával meg tudja akadályozni (Fabulya, 2007). Ha a kitöltetlen szünet nem váltásreleváns helyen van, hanem még a cselekvés lehetséges lezárási pontja előtt, akkor a beszélő az *izé* szó használatával biztosítja partnereit, hogy eleget tesz annak a kötelezettségnek, hogy egy megszólalással legalább egy felismerhető cselekvést kell végrehajtania (vö. Sacks et al., 1974; Schegloff, 2007).

Váltásreleváns helyen, annak érdekében, hogy a beszélők a szóátvétel fenyegetettségét elkerüljék és megtartsák a beszédhez való jogot, a szünet kitöltésére van szükség (Fabulya, 2007). A szünet kitöltése történhet különböző kitöltőkkel, melyek lehetnek nemlexikális (pl. hangnyújtás, *öö*), kvázi-lexikális (pl. *uhm*, *hmm*), illetve lexikális kitöltőelemek, ez utóbbihoz tartozik az *izé* szó is (vö. Rieger, 2003).

A legtöbb nyelvben a lexikális kitöltőelemek névelők, mutató vagy kérdő névmások. Számos nyelvben találhatunk példát a *hogyszívják*, *hogymondjam* típusú kitöltőelemekre. Ezek olyan lexikalizálódott konstrukciók, amelyek általában kérdőszó és névmás vagy kérdőszó és ige összetapadásával keletkeznek

(pl. angol: *whatchamcallit* ‘hogynevezzem’; kuwaiti arab: *šisma* ‘what-name-his’) (Fox, 2010).

Vannak nyelvek, amelyekben a kitöltőelemek különálló lexikális elemmé fejlődtek. Ezek olyan határozatlan helyettesítőszók, melyeknek főnévi eredetük gyakran nyomon követhető (Fox, 2010). Idetartozik a magyar *izé* is, amely egy bizonytalan eredetű, esetleg ősi finnugor kori szó magyar képzéssel, eredeti jelentése feltehetőleg ‘dolog’, ‘valami’ (Zaicz, 2006). További példák még a baszk *zera* (vö. Urizar & Samuel, 2014), a nganaszan *əhtu* ‘dolog’ vagy az olasz *coso* ‘dolog’ (Fox, 2010).

Fabulya (2007) az *izé*, a *hogyszívják* és a *hogymondjam* lexikális kitöltőelemeket és azok feloldását Levelt (1989) beszédprodukcións modellje alapján vizsgálta. Megállapításai szerint az *izé* megjelenésének okai lehetnek (1) mentális lexikonból való előhívási nehézségek, (2) a lexikai reprezentáció hiánya, illetve (3) a nagyobb egységek megformálásához szükséges időnyerés. Funkcióik szerint kétféle *izét* különböztet meg. A szóhelyettesítő *izé* konkrét szavak, kifejezések helyettesítésére szolgál. A másik csoportba azok az *izék* tartoznak, amelyeket a beszélő egy bizonyos kifejezés vagy egy összetett szerkezeti egység megformálásához szükséges időnyerésre használ. Ezt Fabulya (2007) töltelék *izének* nevezi. Jelen tanulmányban emellett érvelek, hogy az *izé* megjelenésének minden esetben jól meghatározható oka és funkciója van a társalgásban, ezért a töltelék *izé* helyett az időnyerő *izé* terminust fogom használni. A töltelék vagy beszéd-töltelék a szó nyelv-művelői attitűd szerinti „felesleges” mivoltát sugallja, amely nem összeegyeztethető a dolgozatom céljával.

A szóhelyettesítő *izék* átmenetileg vagy véglegesen helyettesítenek más kifejezéseket egy már megformált szintaktikai szerkezetben (Fabulya, 2007). A beszélő megformálja a fordulóját, sikeresen produkálja azt úgy, hogy közben egy elem előhívása során valamilyen nehézség lép fel. Ezt a nehézséget az *izé* szó használatával hidalja át.

A szóhelyettesítő *izé* tovább bontható két alcsoportra. Azokban az esetekben, amikor a beszélő egyes lexémákat helyettesít, amelyek átmenetileg nem elérhetőek a mentális lexikonból, szókereső *izének* nevezzük. Megfigyelhető,

hogy a szókereső *izé* gyakran toldalékolt alakban jelenik meg a társalgásban (Fabulya, 2007). Ha feloldásra kerül a sor, az *izét* feloldó szón azonos toldalék jelenhet meg, azaz azonos szintaktikai szerepet töltenek be a társalgásban. Innen könnyen felismerheti a recipiens, mit helyettesít a beszélő.

A másik alcsoportba azok az *izék* tartoznak, melyek egy, a beszélő mentális lexikonjából feltehetőleg hiányzó szót/kifejezést pótolnak. Ez a hiány, a szókereső *izével* ellentétben nem átmeneti, hanem egy teljesen hiányzó lexémáról van szó (Fabulya, 2007). Ennek feloldása általában körülírással történik, amelyhez gyakran különböző gesztusok is társulnak.

A következő táblázatban a szóhelyettesítő *izé* két csoportját mutatom be Fabulya (2007) alapján:

1. táblázat. A szóhelyettesítő *izék* típusai (Fabulya, 2007).

szóhelyettesítő <i>izé</i>	
szókereső <i>izé</i>	szópótló <i>izé</i>
átmenetileg	véglegesen
nehezebben érhető el a mentális lexikonból	nem érhető el a mentális lexikonból/nincs benne a mentális lexikonban/nem lehet egy szóval kifejezni
ritkán használt kifejezések, konkrét nevek	szókincshiány/nem létező kifejezés
<u>feloldás:</u> - keresett kifejezés megadása - közvetlenül - későbbi ponton	<u>feloldás:</u> - körülírás [rövid, frappáns / (tag)mondatnyi] - újrafogalmazás
<u>feloldás hiánya:</u> kontextusból kiderül (de általában indokolják, pl. <i>nem jut eszembe</i>)	<u>feloldás hiánya:</u> - kontextusból kiderül (nyelvi ökonómia) - tabu

Az időnyerő *izék* olyan beszédtervezési nehézség esetén jelennek meg, amikor a beszélő még nem formálta meg teljesen a produkálni kívánt szerkezetet, a felépítése még hiányos állapotban van (Fabulya, 2007). Gósy (2004) szerint a beszélő nem tudja, hogyan fogalmazza meg a mondanivalóját, ezen a ponton még a tartalmi elemek válogatásának fázisában van (Gósy, 2003). A beszélőnek

több gondolkodási időre van szüksége a nagyobb szerkezet megformálásához, amely idő kitöltésére az *izé* mint lexikális kitöltőelem alkalmas (Fabulya, 2007). Az időnyerő *izét* gyakran más késleltetésre alkalmas nemlexikális, kvázi-lexikális és lexikális kitöltőelemek kísérhetik (Fabulya, 2007; vö. Rieger, 2003). Az időnyerő *izé* mindig esetrag nélkül áll, azaz nem illeszkedik a forduló szintaktikai szerkezetébe (Fabulya, 2007). Megfigyelhető az is, hogy ez a jelenség gyakran mellékmondatok elején áll, a mellékmondatot bevezető kötőszó közelében, szomszédságában (Fabulya, 2007). Ebben nagy mértékű hasonlóságot mutat az *öö* kitöltőelemmel, amelyről Németh (2020) azt állapította meg, hogy a beszélők a kötőszó utáni tagmondatot egy egységként kezelik, és az *öö* használatával ennek a tagmondatnyi egységnek a megformálásához nyerne gondolkodási időt. Ez arra enged következtetni, hogy a beszédtervezés/fordulóalkotás során a tagmondatokat általában egy egységként kezelik a beszélők.

A dolgozat fő témájának, az *izé* lexikális kitöltőelem kvalitatív vizsgálatának megértéséhez elengedhetetlen a konverzációelemzés néhány fontos fogalmának tisztázása. A konverzációelemzés szerint az interakció alapegysége a forduló. Egy forduló addig tart, amíg az aktuális beszélő át nem adja a szót egy következő beszélőnek vagy szóátadás nélkül befejezi mondanivalóját (Sacks et al., 1974). Egyszerűbben megfogalmazva, a forduló az az egység, amit a beszélő egyszerre mond külső megszakítás nélkül. A forduló tovább bontható fordulókonstrukciós egységekre (továbbiakban TCU), amelyeknek tartalmazniuk kell legalább egy felismerhető cselekvést (Clayman, 2013). Amikor a fordulókonstrukciós egységgel a beszélő legalább egy cselekvést végrehajtott, relevánssá válik a beszélőváltás. Ezeket a pontokat váltásreleváns helyeknek nevezzük. A váltásreleváns hely a cselekvés lehetséges lezárási pontja, amelyen egy másik résztvevő szabályosan átveheti a szót az aktuális beszélőtől, de ez nem szükségszerűen történik meg (Sacks et al., 1974).

1.2. A kutatás célja és motivációja

Tanulmányomban a magyar nyelvű spontán, baráti társalgásokban megjelenő lexikális kitöltőelemet, az *izét* vizsgálok kvalitatív és kvantitatív módszerrel

egy saját gyűjtésű, spontán, baráti társalgásokat tartalmazó korpuszon a funkcionális szemléletű diskurzuselemzés elméleti keretében, konverzációelemzéses módszerrel. Az *izé* a *Nyelvművelő kézikönyv* szerint egy „nyelvi igénytelenségre” utaló megbélyegzett nyelvi forma a nyelvhasználók megítélése szerint (vö. Grétsy & Kovalovszky, 1980). Egy frissebb kutatás azonban némiképp árnyalja ezt a vélekedést. Gyarmathy (2017) kérdőíves módszerrel többek között arra kereste a választ, hogy mennyire zavarja az *izé* az adatközlőket, amelyet egy ötfokú skála segítségével térképezett fel. Ennek alapján a megkérdezettek 34,1%-át kicsit zavarta, és mindössze 22,4% volt, akit nagyon zavart. Úgy tűnik, a nyelvhasználók megengedőbbek, toleránsabbak lettek az *izé* szó használatát illetően, azonban a kapott eredményekből az látszik, hogy csupán az adatközlők 11,8%-a az, akit egyáltalán nem zavar a kifejezés.

Habár az *izé* még mindig némileg stigma alá esik, a spontán, mindennapi társalgásokban számos oka és funkciója lehet a használatának, például szerepet játszhat a szókeresési folyamatokban, az előhívás nehézségeinek áthidalásában vagy a nagyobb szerkezeti egységek megformálásában (Fabulya, 2007). Kutatásom célja ezért az, hogy áthidalva a negatív előítéleteket, bemutassam az *izé* mint nyelvhasználati jelenség spontán, baráti társalgásokban betöltött, eddig feltárt szerepeit, azaz a szókereső, késleltető és tabukerülő funkcióját; és kísérletet tegyek eddig még nem kutatott funkciók feltárására, az *izé* függő beszédben betöltött szerepének, illetve a diskurzussszervező funkciójának bemutatására. Az *izé* nem csupán a mentális lexikonhoz való hozzáférés nehézségeinek jele, vagy a kifejezések elkerülésének egy formája, hanem számos társalgási szituációban releváns és funkcionális lehet (Fabulya, 2007).

Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy:

- (1) Milyen szekvenciális pozícióban jelenik meg az *izé*?
- (2) Az eddig feltárt funkciók mellett milyen további szerepet tölthet be az *izé* a korpuszomban?

A jelenség vizsgálatának eddigi állása alapján hipotéziseim a következők:

A korpuszom előzetes megfigyelése alapján feltételezem, hogy:

- (1) az *izé* többnyire váltásreleváns hely előtt jelenik meg, azonban megjelenhet még fordulókiterjesztés elején, forduló indításakor, párszekvencia második párrészának indításakor, illetve átfedésben is;
- (2) az *izé* – pozíciója által – diskurzusszervező funkcióval bír a társalgásokban;
- (3) az *izé* függő beszédben képes az angol *be + like* formulához hasonlóan idéző funkciót betölteni;
- (4) amennyiben az *izé* pozíciója által diskurzusszervező funkcióval bír a társalgásokban, abban az esetben tekinthetjük diskurzusjelölőnek.

A szakirodalmi háttér és a kutatási célok bevezetése után a 2. fejezetben ismertetem a korpuszomat és a kutatás során használt módszereket. A 3. fejezetben rátérek az eredményekre, amely során bemutatom az *izé* típusait és eddig feltárt funkcióit a korpuszból vett társalgásrészletek elemzése által, majd a kategorizációs nehézségeket és az *izék* előfordulásainak arányát a korpuszban. A 3.6. fejezetben ismertetem az *izé* idéző funkcióját, majd a 3.7. fejezetben bemutatom az *izé* strukturális pozícióhoz köthető diskurzusszervező funkciójának vizsgálati eredményeit. Végül a 4. fejezetben összefoglalom az eredményeket és levonom a következtetéseket, reflektálva a hipotéziseimre.

2. Korpusz és módszer

Kutatásom során az általam készített és feldolgozott hanganyagok, a *Kocsma-korpusz* alapján dolgoztam, amely baráti összejövetelekről készült beszélgetésekről, kocsmai és otthoni környezetben zajló hangfelvételeket tartalmaz. Jelen tanulmányhoz a teljes korpusz anyagát, összesen 7 óra 58 percnyi hanganyagot használtam fel. Ez 18 felvételt jelent, melyek átlagosan 26 percesek. A korpusz két-, három-, négy-, öt- és hatfős társalgásokat tartalmaz. A kutatásban 8 adatközlő vett részt, akik egynyelvű, köznyelvet beszélő, megyeszékhelyen és

fővárosban élő lakosok, 3 nő és 5 férfi, foglalkozásuk változatos. Az adatközlők mindegyike egy baráti társaság tagja. A hangrögzítés fázisában igyekeztem minimalizálni a megfigyelői paradoxon (Labov, 1979) adatközlőkre gyakorolt hatását és maximalizálni a korpusz spontán, természetes jellegét. A megfigyelői paradoxon minimalizálása érdekében olyan adatközlőkkel dolgoztam, akik jól ismerik egymást; a felvételeket nem stúdiókörnyezetben, hanem az általuk megszokott környezetben és élethelyzetben rögzítettem; illetve a társalgások nem irányítottak, hanem egytől egyig úgy haladtak előre, ahogy a beszélők alakították őket. Ezen tényezők csökkentették az adatközlők feszélyezettségét, és növelték a korpusz természetességének mértékét. A felvétel körülményeinek zavaró tényezői, például a háttérben szóló rádió, televízió és más beszűrődő zaj a jó minőségű hangrögzítő eszköznek köszönhetően nem, vagy nagyon kis mértékben befolyásolta a beszélgetések érthetőségét.

Minden adatközlő beleegyező nyilatkozatban hozzájárult a kutatáshoz. A felvételek készítése előtt szóban jeleztem az adatközlők felé, hogy egy bizonyos ponton rögzíteni fogom az általuk mondottakat. A felvétel indításának és befejezésének a pontos idejét nem tudták. Ezzel biztosítottam, hogy etikusan járjak el az adatgyűjtés során, miközben a beszélgetés természetessége nem sérült. Így a korpuszom spontán, természetes társalgásokat tartalmaz. Az adatközlők álnéven szerepelnek az átiratokban és a velük közvetlen kapcsolatba hozható információkat anonimizáltam.

Az adatok rögzítése után transzkripciót készítettem a konverzációelemzés átírási konvencióinak megfelelően (lásd: Függelék) (Jefferson, 2004). Ezt követően az *izé*ket tartalmazó társalgásrészleteket elemeztem a konverzációelemzés szempontjai szerint. Végül kategorizáltam a korpuszban megjelent *izé*ket funkcióik szerint, kvantitatív vizsgálat alá vetettem őket, és értelmeztem a kapott eredményeket.

3. Eredmények

A 3.1–3.3. fejezetben bemutatom az *izé* három típusát, vagyis a szókereső, a szópótló és az időnyerő *izét* néhány korpuszomból vett példa alapján. A 3.4. fejezetben a kategorizációs folyamat során felmerült nehézségeket ismertetem, majd a 3.5. fejezetben az *izék* előfordulásainak kvantitatív eredményeit. A 3.6. fejezetben bemutatok egy új, eddig még nem tárgyalt funkciót, az *izé* idéző funkcióját. A 3.7. fejezetben áttekintést nyújtok az *izé* strukturális pozíciói által betöltött diskurzusszervező funkcióiról.

3.1. Szókereső *izé*

A következő társalgásrészletben Feri az *Index* nevű magyar hírportálon végbement változásokról, az újságírók tömeges felmondásáról beszél.

(1) KO_200922-24

- 1 Feri: mármint, valószínűleg akik otthagyták a **izé, a:m (.) az indexet,**
- 2 valószínűleg ők így közösen fognak valamit csinálni amúgy.

Feri fordulójának a progresszivitása megszakad az *izé* egységnél, és szókeresést hajt végre. Ezt a nyújtottan produkált *a:m* nemlexikális kitöltőelem és a mikropauza, vagyis a 0,5 másodpercnél rövidebb szünet támasztja alá. Szókereső *izé* esetén általában a keresett kifejezés rögtön megjelenik, amint sikerül előhívni azt. Jelen példában a beszélő az *izével* és az utána következő kitöltőkkel és a szünet produkálásával javítást (szókeresést) kezdeményez, és ezáltal elegendő időt nyer ahhoz, hogy képes legyen előhívni a lap nevét, biztosítva ezzel az *izé* feloldását és helyreállítva az interszubjektivitást.

A második beszélgetésrészletben Feri a Youtube videók előtt megjelenő reklámokról panaszkodik partnereinek. Fordulójában több szókereső *izét* meg lehet figyelni, vizsgáljuk meg ezeket egyesével!

(2) KO_200922-24

- 1 Feri: nekem nem. nekem nagyon durva, nekem sose szokta felhozni.
2 én ilyen ilyen szarokat ho fel ilyen **izé about you**
3 meg **izé, öö flipet** hoz föl egyfo egyfolytába, ilyen politikai cuccot.
4 bá bár ma ma volt először hogy újra, (.) szembe jött velem
5 **izé, öö a:j hogy hívják a faszit**, a: (.) kovid arcát?
6 Lenke: azt (.) győrfi pál.
7 Feri: GYÖ GYŐRFI PÁL! ma volt az első győrfi pálom. (.)
8 öö hónapok óta először.

A forduló első *izé*je esetén Ferinek rögtön a produkált kitöltőelem után sikerül előhívnia a keresett szót: *izé about you* (online webshop). A második *izét* egy nemlexikális *öö* kitöltő is kíséri, majd Feri ezután biztosítja az *izé* feloldását: *flipet* (internetszolgáltató). A harmadik *izé* ezeknél lényegesen komplexebb. Ebben az esetben az *izét* ugyancsak egy nemlexikális *öö* hang követ, amelyhez járul egy, vélhetően negatív attitűdöt kifejező *a:j* indulatszó is (vö. ÉKsz., 1972). Ezután nyilvánvalóvá teszi, hogy a keresett szó, a pontos név nem elérhető számára: *hogy hívják a faszit*, majd ezt specifikálja megint csak elnyújtva a névelőt és mikropauzát produkálva: *a: (.) kovid arcát?* Ez a javítási folyamat (ön)kezdemenyezése, amely egyértelműen egy külső segítségkérés, azaz egy küljavításkérés (Schegloff et al., 1977). Erre válaszképpen Lenke a következő fordulóban kis szünet után végrehajtja a (kül)javítást, azaz megadja a Feri által keresett személy nevét. Erre Feri helyesel, megismétli a férfi nevét nagyobb hangerővel, felkiáltó intonációval: *GYÖ GYŐRFI PÁL!* Ez arra enged következtetni, hogy az *izé* feloldása, a javítási folyamat és ezáltal az interszubspektivitás helyreállítása sikeresen végbement.

A fenti példában érdemes megfigyelni a *szarok*, illetve a *politikai cuccot* kifejezéseket. Gyarmathy (2012) szerint az *izét* a nyelvi stigmatizáltság miatt a felnőtt beszélők gyakran más elemmel, például a *cucc*, a *szar*, a *bizbasz*, a *tudodmi*, a *hogyszívják* vagy a *hogymondjam* alakokkal helyettesítik. A fenti példában a *szarokat* kifejezés azonban nem teljesen ugyanazt a szerepet tölti be, mint az *izé*, hanem Feri reklámokhoz fűződő negatív attitűdjét fejezi ki.

Feri itt a *szarokat* kifejezést vélhetően egyfajta gyűjtőnévként használja a reklámokra, míg a társalgásban egyértelmű jelei vannak annak, hogy a beszélő az *izét* két tulajdonnév, az *About you* és a *Flip* helyettesítésére használja. A *szarokat* feloldásának hiánya miatt nem lehetünk biztosak abban, hogy a beszélő pontosan mit értett a kifejezés alatt, hiszen nem látunk bele a mentális lexikonjába. Amennyiben a beszélő, amellet, hogy negatív attitűdöt fejez ki a szóval, a reklámok helyettesítésére is használja, abban az esetben tekinthetjük a fenti példában a *szarokat* szóhelyettesítőt, azon belül is szópótló formulának. A későbbiekben láthatunk majd példát a *szar* kifejezés *izével* azonos használatára is.

A *politikai cuccok* egység ugyancsak hasonló az *izéhez*, hiszen átmenetileg vagy véglegesen helyettesít egy lexémát. Az elem feloldásának elmaradása nem vezet félreértéshez, hiszen a kontextusból egyértelműen levezethető, hogy a beszélő valamely politikai tartalmú reklámokról beszél.

3.2. Szópótló *izé*

A következő példában Feri egy magyar műsorvezetőről beszél, akinek nem jut eszébe a neve.

(3) KO_201027-30

1	Feri:	én a izére emlékszek, a:z M1-en volt egy ilyen öö (.)
2		egy darabig asszem csak (.) ühm időjárás jelentő volt
3		aztán híradóba is bekerült. de mindig mosolygott,
4		de ilyen ilyen nagyon bárgyúan ilyen,
5		meg egy kicsit sorozatgyilkos feje volt, (.) de hogy a híradóba
6		hogya valami halál sztoriról beszélt akkor is így mosolygott,
7		hogy így (.) és akkor meg[haltak.]
8	Gábor:	[ez para.]
9	Feri:	és ilyen nagy fülei voltak asszem.
10		(9.0)

Feri elkezd mesélni egy műsorvezetőről (1. sor), de nem emlékszik a nevére, így az *izé* szóval helyettesíti. Korábban láthattuk, hogy a szókereső esetén a

beszélő feloldotta az *izé* szót, amint sikerült előhívnia a megfelelő kifejezést. Itt viszont ismertetőjegyek és tulajdonságok halmazát adja meg: az M1 tévécsatornán volt műsora, korábban csak időjárásjelentést vezetett, majd a híradóba is bekerült, mindig mosolygott, bárgyúan, sorozatgyilkosra hasonlított. Mivel a beszélgetőpartnerek nem produkálnak válaszreakciót a váltásreleváns helyeken, így látszólag Feri nem próbálkozik tovább, hanem megfogalmazza a férfírtett állítását: hogyha valamilyen halálesetről beszélt a híradóban, akkor is mosolygott. Gábor erre válaszreakciót produkál átfedésben: *ez para*. Feri további jellemzőt ad meg a referensről: *nagy fülei voltak*, tovább próbálkozik. Erre nem érkezik válaszreakció, hanem egy rendkívül hosszú, kilenc másodperces szünet után a beszélők újabb témába kezdenek.

Az alábbi társalgásban Feri a bolti lopásról beszél.

(4) KO_201027-31

- 1 Feri: mer hogy a: **izék** a a ezek a szarok hogyha nincsen rajta
- 2 ez a: csippantós szar,
- 3 Lenke: aha.
- 4 Feri: hanem csak vonalkódos, akkor **izé** nem jelzi hogy kiviszed.

Feri a fenti megnyilatkozásában azt próbálja elmondani beszélgetőpartnereinek, hogy a bolti termékek esetén, amelyeken nincsen mágneses lopásgátló, nem jelez az áruvédelmi kapu. Feri láthatóan keresés, azon belül is szókeresési műveletet hajt végre. A névelő elnyújtásával, az *izével*, illetve az azt követő névelőismétléssel jelzi, hogy valamilyen probléma merült fel a szó előhívása során. Az esetek többségében az *izé* szó feloldása szükséges és elégséges feltétele annak, hogy az interszubsztitűtívitás fennmaradjon vagy helyreálljon (vö. Fabulya, 2007). Itt az *izé* szó feloldása azonban nem történik meg, hanem a szarok kifejezéssel cseréli az adatközlő (vö. Gyarmathy & Neuberger, 2013; Kondacs, 2017), majd ugyanezt a kifejezést specifikálja egy tulajdonság megadásával, megint csak a névelő elnyújtásával: *ez a: csippantós szar*. Korábban, a (2)-es példában találkozhattunk már a *szar* kifejezéssel, ahol a szó negatív attitűdöt fejezett ki. Ezzel szemben itt vélhetően a *szar* kifejezés az *izéhez* hasonlóan egy bizonyos

lexéma póltásaként szolgál, hiszen jól látható, hogy Feri problémába ütközött a megfelelő kifejezés előhívása közben és keresést hajt végre. Habár a *szar* szó jelentéséből adódóan lehet egy megbélyegzett forma, a beszélgetőpartnerek közeli, baráti viszonya felülírja a klasszikus értelemben vett „szép”, igényes beszédre való törekvést (vö. Pap, 2011).

Vannak olyan esetek, amikor a beszélők az *izé* kifejezést nem oldják fel, nem javítják, ugyanis a szöveggörnyezetből ki tudják következtetni beszélgetőpartnereik, hogy mit helyettesít.

Az alábbi részletben Jutka egy idegen nyelvű blogról beszél, amiben nem értett egy bejegyzést, lévén, hogy nem magyarul íródott.

(5) KO_200916-17

- 1 Jutka: de: (0.5) azért, mert hirtelen ugye (.) azon *izéltem*
2 hogy (.) hogy nem magyarul van. (0.5) na mindegy.

Jutka ebben az esetben az *izét* igeiként használja, melynek jelentése *gondolkodtam, tanakodtam* lehet. Itt nem szükséges a kifejezés feloldása, ugyanis a szöveggörnyezetből egyértelműen levezethető a szó jelentése. Ez feltehetőleg a nyelvi ökonómia egyik megnyilvánulási formája (Fabulya, 2007). Ebben az esetben a grice-i mennyiségmaxima sérülni látszik (Grice, 1975), hiszen a beszélő nem közöl elegendő információt. Azonban az interakció egy olyan kooperatív folyamat, amely során a beszélgetőpartnerek az erőfeszítés minimalizálására, gazdaságosságra törekednek (Coulmas, 1992). Ez azt jelenti, hogy a beszélők annyi információt közölnek, amennyiről feltételezik, hogy a másik számára feltétlenül szükséges az interakció folytatásához (Coulmas, 1992; Huszár, 2005). Mivel a fenti példában a szöveggörnyezetből tisztán elérhető a jelentés, így azt semmilyen módon nem szükséges pontosítani, konkretizálni, az *izét* feloldani. Itt érhető tetten a nyelvi ökonómia, a gazdaságosság.

3.3. Időnyerő *izé*

Az *izé* másik típusa, az időnyerő *izé* akkor jelenik meg, amikor a beszélő még nem formálta meg a mondanivalóját, és még csak a tartalmi elemek válogatásánál tart (Gósy, 2004). Fontos különbség a szóhelyettesítő és az időnyerő

Ez a korai kikövetkeztetés sok esetben felismerő átfedést, azaz fordulóbelseji szóátvételt eredményezhet (Hayashi, 2013). Ez történik a fenti példában is Lenke és Jutka átfedése során. A felismerő átfedés általában nem igényel javítást, hiszen a társalgás természetes velejárója (Hayashi, 2013). Itt azonban még inkább nem szükséges javítani, hiszen a *cch basszus!* egység nem egy valódi szóátvétel, csupán egy visszacsatolás, amely nem fenyegeti Jutka beszédhez való jogát, vagyis, hogy végre tudja hajtani a kívánt fordulóját.

Láthatjuk, hogy Jutka átfedést követő TCU-ja nemlexikális kitöltőket (*öö*), *izét* és mikropauzát tartalmaz. Ezek megjelenésének oka feltehetőleg az, hogy Jutka ezen a ponton még nem formálta meg a mondanivalóját, ezért időnyerésre van szüksége. Itt az *izé* tehát nem egy konkrét lexémát helyettesít átmenetileg vagy véglegesen (vö. Fabulya, 2007), hanem az azt követő nagyobb szerkezet megformálásának produkálását késlelteti. Ennek alapján tekintem a fenti példában szereplő elemet időnyerő *izének*.

A következő példában Laci arról beszél, hogy szívesebben vásárol termelőtől tojást, mintsem a nagyobb áruházakban.

(7) KO_200916-17

- 1 Laci: akkor gondoltam én, nem tom, szívesebben eszek
- 2 **izé**, olyan helyről, ahol tudom hogy **izé**,
- 3 (1.0)
- 4 Lenke: kapirgálós csirkék.
- 5 Laci: ja.
- 6 Jutka: hehehe
- 7 Laci: szóval hogy, (.) örülök hogy nem kell bolti tojást.

Láthatjuk, hogy a fenti példa két időnyerő *izét* tartalmaz. Ezek egyike sem illeszkedik a forduló szintaktikai szerkezetéhez, jelenlétük csupán időnyerésre szolgál. Az időnyerő *izék* gyakran a mellékmondatok elején állnak, a mellékmondatot bevezető kötőszó közelében vagy szomszédságában (Fabulya, 2007). Ez jól látszik a második előfordulásban, amikor Laci a *hogy* alárendelő kötő-

szó után produkálja az *izét*. Ez hasonlóságot mutat a *hogy öö* formulával (vö. Németh, 2020).

3.4. Az *izé* kategorizációs nehézségei

Az elemzés során megfigyeltem olyan kategorizációs nehézségeket, amelyek esetén nem mindig volt egyértelmű, hogy az adott *izé* melyik típusba sorolható. Ezeket pontokba szedve, egy-egy korpuszomból vett példával alátámasztva mutatom be.

A) A szópótló *izé* véglegesen helyettesít olyan elemet, amely valamilyen okból nem elérhető a mentális lexikonból. Mind a szópótló, mind a szókereső esetén előfordulhat, hogy a kontextusból való kikövetkeztethetőség miatt az *izé* feloldása elmarad (Fabulya, 2007). Tehát vannak olyan esetek, amelyekben a végleges helyettesítés és a feloldás hiánya egybeesik, így nehezen meghatározható, hogy szópótló vagy feloldás nélküli szókereső kategóriába tartozik.

(8) KO_200922-22

- 1 Feri: picsába. (1.0.) nem lehetek az exed (0.5) aktuális **izé**, öhöh
- 2 Etus: nem.

A fenti példában azért különösen nehéz a kategória meghatározása, mert az *izé* feltehetőleg egy tabukifejezést helyettesít, amely gyakran előfordul szópótló *izék* esetén (Fabulya, 2007).

B) A szóhelyettesítő *izé* ismérve, hogy illeszkedik a szintaktikai szerkezetbe és felveszi az általa helyettesített elem toldalékát (Fabulya, 2007). Ez a toldalékfelvétel azonban bizonyos esetekben elmaradhat, és olyankor egybeesik az időnyerő kategóriával.

(9) KO_200922-24

- 1 Feri: hát valószínűleg teszkós **izé**, szatyorral fogom
- 2 befátyolni az egész karoma(h)t.

C) Az időnyerő *izé* nagyon gyakran mellékmondatot bevezető kötőszó utáni pozícióban van (Fabulya, 2007). Előfordul azonban, hogy a szóhelyettesítő *izé*

ugyanebben a pozícióban helyezkedik el, amely ugyancsak kategorizációs nehézségeket eredményez.

(10) KO_201027-31

- 1 Gábor: meg volt olyan hogy **izé**, hogy ilyen patkánymérgek ilyen
- 2 valami törm- növényi törmelék patkányméreggel felütve,

Ezeket figyelembe véve megállapítható, hogy az *izé* egyes típusait nem minden esetben egyszerű elkülöníteni egymástól. A kategorizációs folyamat során ezért érdemes a fenti tényezőket figyelembe venni és az elemzések során is szem előtt tartani.

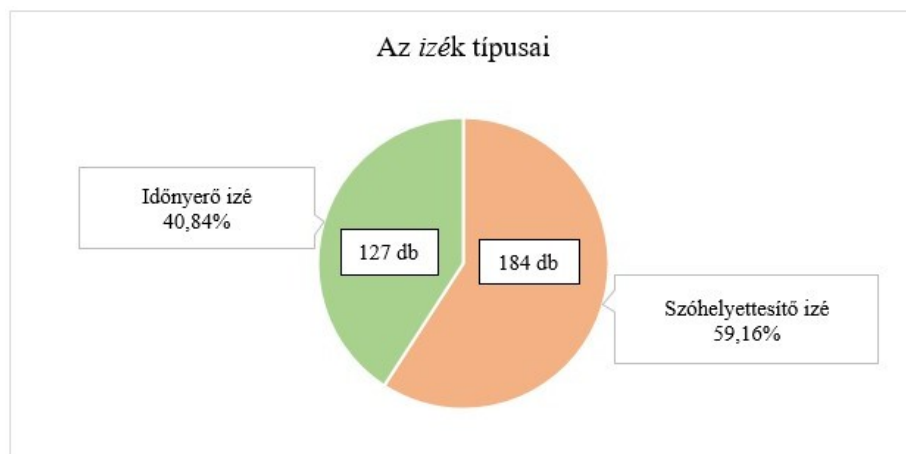
3.5. Az *izé* típusainak kvantitatív eredményei

Az *izé* lexikális kitöltőelemet Gyarmathy (2012) vizsgálta kvantitatív módon a BEA spontánbeszéd-adatbázis (Gósy et al., 2012) 75 óra 5 percnyi hanganyagán. A 94 adatközlőből 59 egyáltalán nem használt *izét*, míg a többi adatközlő átlagosan 4 db *izét* produkált a társalgásokban. Ez összesen 140 db előfordulást jelent az egész korpuszban. Ezek nagyobb része, összesen 61,7%-a szóhelyettesítő, míg a maradék 38,3% időnyerő *izé* volt. Gyarmathy (2012) és Kondacs (2017) Fabulyához (2007) hasonlóan a töltelék *izé* terminust használták. Kondacs (2017) óvodáskorúak megnyilatkozásainak vizsgálata során arra jutott, hogy a különböző *izék* előfordulásának aránytalansága ebben a korosztályban jóval nagyobb, 95%-ban jelent meg a szóhelyettesítő, 5%-ban pedig az időnyerő *izé*.

Korpuszom 7 óra 58 percnyi anyagában az *izé* összesen 311 db előfordulást mutatott. Az előző alfejezetben ismertetett kategorizációs nehézségek ellenére az összes *izét* osztályoztam, beleértve a nehezebben besorolható példákat is.

Az 1. ábrán az *izé* típusainak arányát mutatom be. Az ábrán jól látható, hogy a teljes korpuszban összesen 184 db, azaz 59,16% szóhelyettesítő, és 127 db, azaz 40,84% időnyerő *izé* jelent meg. Ez arányaiban megfelel Gyarmathy (2012) eredményeinek. A szóhelyettesítőn belül 143 db (77,72%) szókereső és 41 db (22,28%) szópótló *izé* volt. Minden egyes társalgás tartalmazott legalább

egy *ízét*, és minden egyes adatközlő produkált legalább egyet, az adatközlők között mennyiségben azonban lényeges eltérések voltak. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy minden beszélőnek más és más késleltetési és hezitációs stratégiája van. Ilyen lehet például a hangnyújtás (Gósy, 2004), a diskurzusjelölők pl. *hát* (Schirm, 2011), *ilyen*, *így* (Vukov Raffai, 2016), a nemlexikális *öö* hang (Németh, 2020, 2021) vagy kitöltetlen szünet (Gósy, 2000). Előzetes megfigyelésem alapján azoknál a beszélőknél, akik elenyésző számú *ízét* produkáltak, nagymértékben megjelent az *öö*, az *ilyen* és az *így* diskurzusjelölő, illetve a kitöltetlen szünetek. Ennek megfelelő alátámasztása további kvalitatív és kvantitatív vizsgálatokat igényel.

1. ábra. Az *ízék* típusai

3.6. Az *íz* a függő beszédben

Az angol nyelvben megfigyelhető, hogy a *like* diskurzusjelölő gyakran idéző funkciót tölt be a függő beszédben (Romaine & Lange, 1991; Fox & Robles, 2010). Ilyenkor a beszélők a *be + like* formulát használhatják, amelynek funkciója megegyezik a *say* igével. Lássunk erre két példát:

(11) Romaine & Lange, 1991: 227

A man came up to me and said, "You really look like Princess Di." And

he looked at me and he's LIKE, "Are you?"

‘Egy férfi odajött hozzám, és azt mondta: „Tényleg úgy nézel ki, mint Di hercegnő.” Rám nézett, és azt mondta: „Te vagy az?”’

(12) Romaine & Lange, 1991: 227

And I saw her coming, and I'm LIKE, "Noooooooooooo."

‘És láttam őt jönni, és azt mondtam, “neee”.’

Láthatjuk, hogy a fenti példákban a *like* ugyanúgy működik, mint a *say* ige a függő beszéd bevezetésénél. Mindkét példában a *be* ige egy formáját a *like* követi, amely felcserélhetőnek tűnik a *say* igével. A fenti példákban a *be* + *like* tehát idéző funkciót tölt be (Romaine & Lange, 1991). Ez az idéző funkció azonban nem csak a mások vagy saját magunk által mondottak idézését jelenti, hanem gyakran belső gondolatokat is reprezentálhatunk általa. A (11)-es példában feltehetőleg a beszélő a felidézett szituációban nem mondta ki a *Noooooooooooo* egységet, csupán azt fejezi ki beszélgetőpartnerének, hogyan érezte magát, amikor látta a lányt jönni (Butters, 1982).

A korpuszom elemzése alapján az *izé* néhány esetben képes ehhez hasonló funkciót betölteni. Az alábbi társalgásrészletben Feri egy humoros történetet mesél el egy ismerőséről, aki magyar irodalomból diplomázott.

(13) KO_200922-22

- 1 Feri: emlékszem amikor izé, asszem az alapszakot megcsinálta
2 és (.) hát az se most volt már,
3 Lenke: ühüm.
4 Feri: azt izé(h) kint voltunk a lapon is izé tábortüzeztünk
5 meg így iszogattunk azt **izé**, ez az megvan az irodalom izé, diplomám
6 és akkor mostantól diplomás rőzsegűjtő [vagy(h)k.]
7 Lenke: [((nevetés))]

A fenti társalgásrészlet összesen négy *izét* tartalmaz. Az első sorban lévő egy tipikus időnyerő *izé*, kötőszó után áll. A negyedik sorban nevetve elhangzó *izé* szintén egy klasszikus időnyerő funkciójú, pozíciója szintén jellemző a kategóriára. Itt fontos megjegyezni, hogy az *azt izé(h)* jelentése ‘és izé/aztán izé’

(vö. ÉKsz., 1972), ez a beszélő sajátos nyelvhasználatának a része. A szintén a negyedik sorban lévő ugyancsak egy időnyerő *izé*, amely ismét egy kötőszó után áll.

Jelen elemzés szempontjából az 5–6. sor az érdekes számunkra. Ebben az egységben Feri a szóban forgó ismerős szavait idézi, így tehát a példa függő beszédet tartalmaz. Ezt nem fejezi ki explicit módon, csupán az *azt izé* kifejezés használatával vezeti be. Ha összehasonlítjuk ezt a példát a fent tárgyalt *be + like* formulával, láthatjuk, hogy ebben az esetben is felcserélhető az *izé* a *mond* igével: *meg így iszogattunk és azt mondta, hogy ez az megvan az irodalom izé, diplomám és akkor mostantól diplomás rőzseggyűjtő vagyok*. Habár a beszélő az *azt izé* formulát többször is használja, itt sajátos, idézésre jellemző intonációval produkálja a fenti egységet. Ennek alapján feltételezem, hogy az *izé*nek lehet egy új, eddig még fel nem tárt funkciója, az idéző funkció, ez azonban további vizsgálatokat igényel.

3.7. Az *izé* strukturális pozícióhoz köthető diskurzusszervező funkciói

Németh (2021) tanulmányában az *öö* nemlexikális kitöltőt hezitációs jelölőnek és diskurzusjelölőnek is értelmezi annak alapján, hogy felfüggeszti-e a folyamatban lévő cselekvést, illetve részt vesz-e, és ha igen, hogyan vesz részt a kitöltő a beszélőváltás szabályozásában. Németh (2021) szerint, ha egy kitöltő hezitációs funkcióval rendelkezik, kétségtávol hezitációs jelölőnek tekinthető, azonban ez nem zárja ki azt, hogy diskurzusjelölőnek is tekinthessük. A kitöltőelemek diskurzusszervező funkciója – amely alapján tekinthetjük őket diskurzusjelölőnek – nem a cselekvés felfüggesztésén múlik, hanem a szekvenciális elhelyezkedésükön, a strukturális pozíciójukon, hiszen ennek révén vesznek részt a társalgás szabályozásában (Németh, 2021). Németh (2021) öt kategóriát különített el a szerkezeti pozíciók alapján, amely pozíciókban a kitöltőelem diskurzusszervező, azaz diskurzusjelölő funkcióval rendelkezhet. Tanulmányomban ezt az öt kategóriát használom az *izé* lexikális kitöltőelem diskurzusszervező funkciójának tesztelésére. Ez az öt kategória a következő: (1) váltásreleváns hely előtti pozíció, (2) fordulókiterjesztés indítása, (3) olyan forduló indítása, amely nem egy

párszekvencia második párrésze, (4) párszekvencia második párrészének indítása, (5) átfedésekben, azaz egyszerre beszélések során megjelenő *izék*. Az utóbbi négy kategória mind váltásreleváns helyet jelent. Jelen tanulmányban az első három kategória releváns, ugyanis leginkább azok jelentek meg a korpuszomban.

3.7.1. Az *izé* előfordulása váltásreleváns hely előtt

A beszélőváltási rendszer normatív szabályai szerint amikor egy résztvevő megszólal, nem csak joga, de kötelessége legalább egy felismerhető cselekvést, azaz egy fordulókonstruációs egységet produkálni (Schegloff, 2007). Ez azt jelenti, hogy a folyamatban lévő fordulót potenciálisan lezárhatóvá kell tenni, hiszen a beszélgetőpartnerek csak a cselekvés potenciális lezárási pontján, azaz a váltásreleváns helyen tudják szabályosan átvenni a szót (Clayman, 2013). Ha a beszélő felfüggeszti a folyamatban lévő cselekvést, az javításra és számadásra szorul a beszélgetőpartnerek felé (Németh, 2021). A beszélő gyakran az *izé* használatával biztosítja partnereit, hogy eleget fog tenni a beszélőváltás normatív szabályai szerinti kötelezettségnek és szándékozik potenciálisan lezárhatóvá tenni a cselekvést az átmeneti felfüggesztés ellenére. Nézzünk erre egy példát!

A következő társalgásrészletben Laci a főzésről beszél.

(14) KO:200916-17

1	Laci:	mer, (.) én is kifogytam az olyan kajákból,
2		amiket izé (.) szoktam csinálni, úgyhogy gondoltam,
3		hogy csinálók krumplipüRÉT =
4	Jutka:	[hmm]
5	Laci:	= [meg] sütök tofut, (0.5) mármint hogy csak így simán
6		(0.5) és mindkettő olyan rossz lett ((nevetés))

Laci a tagmondatot bevezető kötőszó (*amiket*) után *izét* produkál. Ezen a ponton a beszélő még nem hajtott végre egy felismerhető cselekvést, még tehát nem következett be a váltásreleváns hely. Egy megkezdett fordulókonstruációs egységet lezárhatóvá kell tenni a beszélőváltás normatív szabályai szerint (Sacks et al., 1974). Azonban a beszélő vélhetően valamilyen problémába ütközik a

szerkezeti egység megformálása során, amelyet az *izé* szó használatával tud áthidalni. Az *izé* funkciója a fenti példában egyfelől az, hogy jelzi, hogy több gondolkodási időre van szüksége (hezitáló funkció), amelyhez társul egy mikro-pauza, másfelől pedig értelmezhetjük egyfajta ígéretnek is a beszélgetőpartnerek felé, hogy eleget fog tenni a kötelességének, miszerint legalább egy felismerhető cselekvést fog produkálni, csupán több időre van szüksége (vö. Németh, 2021). Ez alapján az *izé* tekinthető diskurzus szervező funkcióval rendelkező kitöltőelemnek, amely a beszélő beszélőváltási rendszerhez való viszonyát fejezi ki: a beszélőváltási rendszerhez való igazodás szándékát, illetve a beszédhez való jog fenntartását jelzi. Ezt a szerepet a diskurzusjelölők interakciós funkciójaként értelmezhetjük, hiszen az ilyen típusú elemek nem tartalmi, hanem társalgásszervező célt, a beszélő és a hallgató közötti interakció koordinálását szolgálják (Clark, 1994). Mindezt figyelembe véve tekintem a fenti példában lévő *izét* diskurzusjelölőnek.

Az *izék* túlnyomó többsége strukturális pozíció szempontjából ebben a kategóriában jelent meg. Az összesen 311 db *izéből* 296 db, azaz 95,18% a fordulókonstruktív egység belsejében, váltásreleváns hely előtt fordult elő. A 296-ból 180 db szóhelyettesítő (60,81%) és 116 db (39,19%) időnyerő *izé* volt. A szóhelyettesítőn belül 139 db szókereső (77,22%) és 41 db (22,78%) szópótló fordult elő.

3.7.2. Az *izé* előfordulása fordulókiterjesztés indításakor

Amikor az aktuális beszélő végrehajt egy cselekvést, és nem jelöl ki következő beszélőt, illetve másik résztvevő sem veszi át a szót a váltásreleváns helyen, akkor az aktuális beszélőnek joga (de nem kötelessége) kiterjeszteni a fordulót (Sacks et al., 1974; Clayman, 2013). A következő társalgásrészletben a fordulókiterjesztés egy *izével* indul.

Az alábbi példában a beszélgetőpartnerek a szarvasmarhákról beszélgetnek.

(15) KO_201027-28

- 1 Jutka: pedig én amúgy nem annyira (.) vagyok oda a bocikért,
2 [de ez nagyon]=
3 Lenke: [én nagyon.]
4 Jutka: = aranyos.
5 (11.3)
6 Lenke: az egyik kedvenc állatom.
7 Etus: nekem is.
8 (1.5)
9 Feri: amúgy jófejek. **izé**, amikor izé, túrázni szoktam menni
10 akkor szoktam találkozni ilyenekkel így kerítésen keresztül,
11 és jönnek oda haverkodni.

A társalgásrészlet kilencedik sorában Feri kifejti a szarvasmarhákhoz fűződő szimpátiáját: *amúgy jófejek*, végrehajtva ezzel egy fordulókonstruktív egységet, így váltásreleváns hely következik. Ezen a ponton nem jelöl ki következő beszélőt és másik résztvevő sem veszi át a szót önkijelöléssel, így Feri kiterjeszti a fordulóját egy személyes történettel. A történetet az *izével* indítja, amellyel jelzi a forduló-kiterjesztési szándékát (Németh, 2021). Ez biztosítja, hogy a váltásreleváns helyen ne lépjen be másik beszélő a forduló-kiterjesztés előtt. Mivel az *izé* ebben az esetben hatással van a társalgás szekvenciális felépítésére azáltal, hogy befolyásolja a résztvevők közötti fordulók megoszlását, ennek alapján megállapítható, hogy a fenti *izé* rendelkezik diskurzusjelölő funkcióval.

Korpuszomban az *izé* forduló-kiterjesztés indításán összesen 12-szer jelent meg, melyből 4 db szóhelyettesítő és 8 db időnyerő volt.

3.8. Az *izé* előfordulása forduló indításakor

Az alábbi társalgásrészletben a beszélgetőpartnerek a prémium macskaeledelekről beszélnek.

(16) KO_201027-30

- 1 Gábor: bazmeg jobbat esznek, mint én.
- 2 Lenke: a[múgy ja.]
- 3 Jutka: [háháhá.] ja:j, igen.
- 4 Lenke: **izé**, folyton májast eszek.
- 5 Gábor: [((nevetés))]
- 6 Jutka: [((nevetés))]

A fenti beszélgetésben a résztvevők a tévében néznek egy prémium macskaeledelről szóló reklámot, mire Gábor megjegyzi, hogy a macskák jobb ételeket esznek, mint ő (1. sor), amelyre két másik résztvevő, Lenke és Jutka is egyetértően helyesel (2–3. sor). A negyedik sorban Lenke kijelöli magát a beszédre és az *izé* szóval kezdi a fordulóját. Ezzel egyrészt elhalasztja a mondanivaló első tartalmas elemét. Ebben a szakaszban feltehetőleg még gondolkodási időre van szüksége a forduló megformálásához, másrészt pedig biztosítja a szóhoz való jogát (diskurzusszervező funkció). Lenke az *izé* használatával jelzi a beszélgetőpartnerei felé, hogy igényt tart a fordulóra. Önkijelöléssel veszi át a szót. A beszélőváltás normatív szabályai szerint önkijelölés esetén mindig az első megszólaló szerzi meg a beszédhez való jogot, így potenciálisan megakadályozhatja, hogy egy másik résztvevő is önkijelölést alkalmazzon (vö. Németh, 2021).

Ebben a strukturális pozíció szerinti kategóriában az *izé* mindössze háromszor fordult elő, melyből 1 db szóhelyettesítő és 2 db időnyerő volt.

3.8.1. Az *izé* előfordulása párszekvencia második párrészának indításakor

A párszekvencia a szekvenciák azon típusa, amely két fordulóból áll, és az első forduló, azaz az első párrész produkálása után elvárt egy második párrész produkálása (Schegloff & Sacks, 1973).

(17) KO_201027-30

- 1 Jutka: figyi már, Feri azt akartam kérdezni hogy
- 2 te hány nap után mentél egy röntgenre a (.) esés után.
- 3 Feri: hát **izé**, öö másnap.

A fenti társalgásrészletben Jutka kijelöli Ferit mint következő beszélőt. Ilyenkor az aktuális beszélőnek, azaz Jutkának kötelessége befejeznie a fordulóját, a kijelölt beszélőnek, azaz Ferinek pedig nemcsak joga, de kötelessége adekvát következő válaszreakciót produkálnia (Sacks et al., 1974). Korpuszomban nem áll rendelkezésre olyan előfordulás, amikor a párszekvencia második párrészének indításánál jelenik meg az *izé*, csupán olyan, amelyet *hát* diskurzusjelölő előz meg és egy *őő* egység követ. Habár ebben a példában nem az *izé*, hanem a *hát* diskurzusjelölő az első elem, amellyel a beszélő „ígéretet tesz” a beszélőváltási szabályok szerinti kötelességének teljesítésére, feltételezem, hogy itt a *hát izé őő* egy egységet alkot (vö. Dér, 2016, 2017; Schirm, 2018). Németh (2020) mintázatot vélt felfedezni a *hát + őő* előfordulásában. Amikor a *hát* – a számos funkciója közül – válaszjelölő szerepet tölt be a társalgásban, azt gyakran követi *őő* (Németh, 2020). Ilyenkor a *hát*hoz kapcsolódó *őő* egyfajta ígéret lehet a forduló folytatására, azaz a beszélőváltási rendszer szerinti kötelezettség teljesítésére (Németh, 2020, 2021). A fenti példában a *hát izé* ugyancsak egy párszekvencia második párrészének indításán fordul elő, ezek együttesével jelzi a beszélő a válaszadási szándékát, így vélhetően ebben az esetben – a *hát őő*-höz hasonlóan – egy egységet alkotnak. Ezt alátámasztja az is, hogy a *hát izé* egyetlen intonációs egységként hangzik el.

A magyar diskurzusjelölő-társulásokkal foglalkozó szakirodalom (pl. Dér, 2016, 2017; Schirm, 2018) nem tér ki az *izére*. Ez nem meglepő, hiszen egyrészt nem teljesen tisztázottak az *izé* státuszát illető kérdések, nincs egyetértés a különböző elméleti keretek *izé*-értelmezésében (lásd: 1.1). Másrészt pedig, ha az *izét* diskurzusjelölőnek is értelmezik, akkor sem tartozik a gyakoriak közé (Gyarmathy, 2015), így a diskurzusjelölő-társulásokban sem vizsgálták az előfordulását.

Kutatásom során feltételeztem, hogy az *izé* részt vesz diskurzusjelölő-társulásokban, különösen a *hát*, az *és* és az *így* diskurzusjelölőkkel. Az eredményeim azonban ezt nem igazolták, a *hát izé* egyszer, az *így izé* kétszer fordult elő, tehát nem mutattak mintázatot, inkább egyedi előfordulások voltak. Az *és izé* ennél valamivel többször, összesen ötször jelent meg a korpuszomban. Külön érdekesség,

hogy háromszor előfordult az *azt izé* ‘oszt izé’, ‘aztán izé’ jelentésben, igaz, ugyanattól a beszélőtől.

Korábban már tárgyaltuk, hogy az *izé* egyik típusa, az időnyerő *izé* nagyon gyakran tagmondatot bevezető kötőszó után áll (Fabulya, 2007). Korpuszomban összesen 85-ször fordult elő az *izé* kötőszó után, melyből a *hogyan izé* a többihez képest kiemelkedően magas, 22 db előfordulást mutatott. Továbbá összesen 15 db előfordulást mutatott az *izé* vonatkozó névmással, melyből a leggyakoribbak az *amikor izé* és az *amiket izé* voltak.

Ebben a fejezetben láthattuk, hogy az *izé* a strukturális pozíciója révén képes az *őő*-höz hasonlóan diskurzusszervező funkciót betölteni a társalgásban. Ennek alapján beigazolódott a hipotézisem, miszerint az *izé* amellett, hogy lexikális kitöltőelem, diskurzusjelölőnek is tekinthető azáltal, hogy befolyásolja a társalgás szekvenciális rendeződését és a beszélgetőpartnerek fordulóinak megoszlását a társalgásban.

4. Konklúzió

Tanulmányomban megvizsgáltam a magyar nyelvű spontán, természetes társalgásokat tartalmazó korpuszomban az *izé* kettős arcát, vagyis a szóhelyettesítő és az időnyerő funkciót betöltő *izé*ket, melyeket néhány saját példa alapján ismerttettem. Az *izé* típusait a korpuszban számszerűsítettem, amely során arra az eredményre jutottam, hogy a 311 db előfordulásból 184 db, azaz 59,16% szóhelyettesítő, és 127 db, azaz 40,84% időnyerő *izé* jelent meg, a szóhelyettesítőn belül pedig 143 db (77,72%) szókereső és 41 db (22,28%) szópótló *izé* volt. Ez arányaiban megfelel a korábbi eredményeknek (vö. Gyarmathy, 2015). A kategorizálás során felmerültek bizonyos kategorizációs nehézségek, melyek a következők voltak: a végleges helyettesítés gyakran egybeesik a feloldás hiányával; a szóhelyettesítő *izé* nem mindig vesz fel toldalékot; a szóhelyettesítő *izé* gyakran az időnyerő *izé* tipikus pozíciójában van.

Hipotézisem szerint az *izé* diskurzusjelölő, diskurzusszervező funkcióval is rendelkezik a szekvenciális pozíciója révén. Az *izé*ket öt kategóriába soroltam

a szerkezeti pozíciók alapján, amely előfordulások esetén a kitöltőelem diskurzussszervező, azaz diskurzusjelölő funkcióval rendelkezhet (vö. Németh, 2021). Ez az öt kategória a következő volt: (1) váltásreleváns hely előtti pozíció, (2) fordulókiterjesztés indítása, (3) olyan forduló indítása, amely nem egy párszekvencia második párrésze, (4) párszekvencia második párrészenek indítása, (5) átfedések, azaz egyszerre beszélések. Kutatásom során feltételeztem, hogy az *izé* mind az öt kategóriában meg fog jelenni. A beszélőváltási rendszer normatív szabályai szerint amikor egy résztvevő megszólal, nemcsak joga, de kötelessége legalább egy felismerhető cselekvést produkálni, vagyis a folyamatban lévő fordulót potenciálisan lezárhatóvá kell tenni, hiszen a beszélgetőpartnerek csak a váltásreleváns helyen tudják szabályosan átvenni a szót (Clayman, 2013). Ha a beszélő felfüggeszti a folyamatban lévő cselekvést, az javításra és számadásra szorul (Németh, 2021). A beszélő gyakran az *izé* használatával biztosítja azt, hogy eleget fog tenni a beszélőváltás normatív szabályai szerinti kötelezettségnek, és szándékozik potenciálisan lezárhatóvá tenni a cselekvést az átmeneti felfüggesztés ellenére. Az *izé* a fordulókonstruktív egység belsejében, váltásreleváns hely előtti pozícióban így vesz részt a társalgás szervezésében, azaz itt érhető tetten a diskurzusjelölő funkciója. Korpuszomban az *izék* túlnyomó többsége, a 311 db előfordulásból 296 db ebben a kategóriában jelent meg, a típusainak megoszlása 60,81%–39,19% volt a szóhelyettesítő *izék* javára az időnyerővel szemben.

A második kategóriába a már váltásreleváns hely után, a fordulókiterjesztés indításán megjelenő *izék* tartoznak. Amikor az aktuális beszélő végrehajt egy cselekvést, és nem jelöl ki következő beszélőt, illetve másik résztvevő sem veszi át a szót a váltásreleváns helyen, akkor az aktuális beszélőnek joga (de nem kötelessége) kiterjesztetni a fordulót (Clayman, 2013). Ha az *izé* ebben a pozícióban van, azzal a beszélő egyrészt jelzi a fordulókiterjesztési szándékát, másrészt biztosítja, hogy a váltásreleváns helyen ne lépjen be másik beszélő. Az *izé* ebben az esetben hatással van a társalgás szekvenciális felépítésére azáltal, hogy befolyásolja a résztvevők közötti fordulók megoszlását, így diskurzusjelölő

funkcióval rendelkezik. Korpuszomban ez 12 db előfordulást mutatott, melyből 4 db szóhelyettesítő és 8 db időnyerő *izé* volt.

A harmadik kategóriába tartozó *izék* a forduló indításán találhatók. Ilyenkor nincs kijelölve beszélő, így bármely résztvevő önkijelöléssel átveheti a szót (Clayman, 2013). Ha a beszélő *izével* indítja a fordulóját, azzal jelzi, hogy igényt tart a szó jogára, de elhalasztja az első tartalmas elemet, feltehetőleg több gondolkodási időre van szüksége. A beszélőváltás normatív szabályai szerint önkijelölés esetén mindig az első megszólaló szerzi meg a beszédhez való jogot, így potenciálisan megakadályozhatja, hogy egy másik résztvevő is önkijelölést alkalmazzon (vö. Németh, 2021). Így vesz részt az *izé* a diskurzus szervezésében ebben a kategóriában. Az *izé* háromszor jelent meg ebben a pozícióban.

A negyedik kategóriában az *izé* a párszekvencia második párrészenek indításakor jelenik meg. Párszekvencia esetén az első párrész elhangzása után elvárt a második párrész produkálása, ebben az esetben tehát mindig van kijelölt beszélő, akinek kötelessége adekvát válaszreakciót produkálnia (Sacks et al., 1974). Korpuszomban nem áll rendelkezésre olyan előfordulás, amikor az *izé* pontosan ebben a strukturális pozícióban jelenik meg, csupán olyan, amelyet a *hát* diskurzusjelölő előz meg. A *hát* mint válaszjelölő diskurzusjelölő a példában feltehetőleg egy egységet alkot az *izével*, ugyanis a kettő együttesével jelzi a beszélő, hogy eleget kíván tenni a kötelezettségének, csupán gondolkodási időre van szüksége. Ezt erősíti az is, hogy a *hát izé* egyetlen intonációs egységben hangzik el.

A harmadik hipotézisem tehát, miszerint az *izé* mind az öt strukturális pozícióban meg fog jelenni, nem teljesült, hiszen a negyedik kategóriában megelőzte egy *hát* diskurzusjelölő, az ötödik kategóriában, átfedésben pedig egyáltalán nem jelent meg.

Kutatásom során feltételeztem, hogy az *izé* részt vesz diskurzusjelölő-társulásokban, különösen a *hát*, az *és* és az *így* diskurzusjelölőkkel. Az eredményeim azonban ezt nem igazolták, a *hát izé* egyszer, az *így izé* kétszer fordult elő, tehát nem mutattak mintázatot, inkább egyedi előfordulások voltak. Szintén egyedi előfordulásként szerepelt, de elemzésem megmutatta, hogy az *izé*, az eddig feltárt

funkciói mellett szerepet játszhat a függő beszédben. Ezt angol nyelvű kutatásokra alapoztam, amelyekben a *be + like* idéző funkcióját vizsgálták (Romaine & Lange, 1991; Fox & Robles, 2010). Az angolban ezt úgy lehet tesztelni, hogy a *be + like* formulát kicseréljük a *say* igével és koherens megnyilatkozást kapunk. Kutatásomban hasonlóan jártam el, az *izé* a mond igére cseréltem. A bemutatott példában a beszélő egy ismerős szavait idézi, azonban ezt nem fejezi ki explicit módon, csupán az *izé* szó használatával vezeti be azt. Ez megerősítette a hipotézisemet, miszerint az *izé* függő beszédben képes idéző funkciót betölteni.

Jelen tanulmány hozzájárul a magyar nyelvben egyedülálló nyelvi jelenség, az *izé* hazai szakirodalmának bővítéséhez. Tanulmányomban amellet érveltem, hogy az *izé* kitöltőelem megbélyegzettsége, stigmatizáltsága ellenére számos funkciót képes betölteni a spontán társalgásokban, a beszédtervezési folyamatban és a diskurzus szervezésében. Az *izé* sokszínűségének bemutatása révén tanulmányom elősegíti a jelenség megértését és elfogadását, ezáltal hozzájárulhat a nyelvi stigmatizáltság csökkentéséhez.

Hivatkozások

- Butters, R. (1982). Editor's note [on be like 'think']. *American Speech*, 57, 149.
- Bóna, J. (2023). *Fluencia és diszfluencia a beszédben: A beszéd folyamatossága a szuprasegmentális szint temporális jellemzői és a megakadások tükrében* (Akadémiai doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Clark, H. (1994). Managing problems in speaking. *Speech Communication*, 15, 243–250.
- Clayman, S. (2013). Turn-constructional units and the transition-relevance place. In J. Sidnell, & T. Stivers (Eds.), *The handbook of conversation analysis* (p. 150–166). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Coulmas, F. (1992). *Die Wirtschaft mit der Sprache: Eine sprachsoziologische Studie*. Frankfurt: Suhrkamp.

- Davis, B., & MacLagan, M. (2010). Pauses, fillers, placeholders and formulaicity in alzheimer’s discourse: Gluing relationships as impairment increases. In N. Amiridze, B. Davis, & M. MacLagan (Eds.), *Fillers, pauses and placeholders* (p. 189–215). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Diewald, G. (2013). Same same but different” – modal particles, discourse markers and the art (and purpose) of categorization. In L. Degand, B. Cornillie, & P. Pietrandrea (Eds.), *Discourse markers and modal particles: Categorization and description* (p. 19–46). Amsterdam: John Benjamins.
- Dér, C. I. (2016). Diskurzusjelölő-társulások a magyar spontán beszédben. In T. Gecső (Ed.), *Ikon, nyelvi jel, szimbólum: Nem természetes jelek a kommunikációban* (p. 21–26). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dér, C. I. (2017). A hát multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében. *Beszédkutatás*, (p. 169–184).
- Fabulya, M. (2007). Izé, hogyszívják, hogymondjam: Javítást kezdeményező lexikális kitöltőelemek. *Magyar Nyelvőr*, 131, 324–342.
- Fox, B. (2010). Introduction. In N. Amiridze, B. Davis, & M. MacLagan (Eds.), *Fillers, pauses and placeholders* (p. 1–9). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Fox, B., & Robles, J. (2010). It’s like mmm: Enactments with it’s like. *Discourse Studies*, 12, 715–738. doi:10.1177/1461445610381862.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31, 931–952.
- Grice, P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole, & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics* (p. 41–58). New York: Academic Press volume 3.
- Grétsy, L., & Kovalovszky, M. (Eds.) (1980). *Nyelvművelő kézikönyv I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Gyarmathy, D. (2012). Az izé funkciófüggő realizációi. In M. Gósy (Ed.), *Beszéd, adatbázis, kutatások* (p. 178–194). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyarmathy, D. (2015). Izé – a szó, amivel minden megmagyarázható. Élet és tudomány. URL: <https://eletestudomany.hu/ize-a-szo-amivel-minden-megmagyarázható>.
- Gyarmathy, D. (2017). *Megakadásjelenségek a magyar spontán beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Gyarmathy, D., & Neuberger, T. (2013). The hungarian filler word izé in children’s and adults’ spontaneous speech. Paper presented at the XV. Summer School of Psycholinguistics, Balatonalmádi, May 26–31.
- Gósy, M. (2000). A beszédszünetek kettős funkciója. *Beszédkutatás*, (p. 1–14).
- Gósy, M. (2003). A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr*, 127, 257–277.
- Gósy, M. (2004). A spontán magyar beszéd megakadásainak hallás alapú gyűjteménye. *Beszédkutatás*, (p. 6–18).
- Gósy, M. (2005). *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy, M., Gyarmathy, D., Horváth, V., Grácsi, T., Beke, A., Neuberger, T., & Nikléczy, P. (2012). Bea: Beszélt nyelvi adatbázis. In M. Gósy (Ed.), *Beszéd, adatbázis, kutatások* (p. 9–25). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hayashi, M. (2013). Turn allocation and turn sharing. In J. Sidnell, & T. Stivers (Eds.), *The handbook of conversation analysis* (p. 167–190). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Hayashi, M., & Yoon, K.-E. (2010). A cross-linguistic exploration of demonstratives in interaction: With particular reference to the context of word-formulation trouble. In N. Amiridze, B. Davis, & M. MacLagan (Eds.), *Fillers, pauses and placeholders* (p. 33–66). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Horváth, V. (2014). *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Huszár, A. (2005). *A gondolatától a szóig: A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. Lerner (Ed.), *Conversation analysis: Studies from the first generation* (p. 13–23). Philadelphia: John Benjamins.
- Kitzinger, C. (2013). Repair. In J. Sidnell, & T. Stivers (Eds.), *The handbook of conversation analysis* (p. 229–256). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Kondacs, F. (2017). Az óvodások megnyilatkozásairól az izé kapcsán. In T. Váradí (Ed.), *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017* (p. 109–119). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kosmala, L., & Crible, L. (2021). The dual status of filled pauses: Evidence from genre, proficiency and co-occurrence. *Language and Speech*, . doi:10.1177/00238309211010862.
- Labov, W. (1979). A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In C. Pléh, & T. Terestyéni (Eds.), *Beszédaktus – kommunikáció – interakció* (p. 365–398). Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Lerner, G. (2013). On the place of hesitating in delicate formulations: A turn-constructural infrastructure for collaborative indiscretion. In M. Hayashi, G. Raymond, & J. Sidnell (Eds.), *Conversational repair and human understanding* (p. 95–134). Cambridge: Cambridge University Press.
- Levelt, W. (1989). *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Marczenkoné Kondacs, F. (2023). A hát, az izé és az ugye diskurzusjelölők jelentéseinek ábrázolása a kibővített natural semantic metalanguage modellben

- (doktori disszertáció. *Szegedi Tudományegyetem*, . Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Németh, Z. (2020). A nemlexikális öö hang interakciós szerepének elemzése magyar nyelvű társalgásokban. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 7, 23–50.
- Németh, Z. (2021). A nemlexikális öö hang mint diskurzusjelölő magyar nyelvű társalgásokban. *Beszédtudomány*, 2, 173–206. doi:10.15775/Besztud.2021.173–206.
- Pap, A. (2011). Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz: A leechi udvariassági elvek megvalósulása a magyarok nyelvhasználatában. *Magyar Nyelvőr*, 135, 78–89.
- Podlesskaya, V. (2010). Parameters for typological variation of placeholders. In N. Amiridze, B. Davis, & M. MacLagan (Eds.), *Fillers, pauses and placeholders* (p. 11–32). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Rieger, C. (2003). Repetitions as self-repair strategies in english and german conversations. *Journal of Pragmatics*, 35, 47–69.
- Romaine, S., & Lange, D. (1991). The use of like as a marker of reported speech and thought: A case of grammaticalization in progress. *American Speech*, 66, 227–279.
- Sacks, H., Schegloff, E., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50, 696–735.
- Schegloff, E. (2007). *Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E., Jefferson, G., & Sacks, H. (1977). The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 53, 361–382.
- Schegloff, E., & Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica*, 8, 289–327.

- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm, A. (2011). *A diskurzusjelölők funkciói: A hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján (Doktori disszertáció)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Schirm, A. (2018). Diskurzusjelölő-társulások a szögedi szociolingvisztikai interjúban. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 18, 1–16.
- Tar, C. (2023). Az önjavítási jelenségek magyar nyelvű spontán, baráti társalgásokban. *Beszédtudomány*, (p. 75–104). doi:10.15775/Besztud.2022.75-104.
- Urizar, X., & Samuel, A. (2014). A corpus-based study of fillers among native basque speakers and the role of zera. *Language and Speech*, 57, 338–366. doi:10.1177/0023830913506422.
- Vukov Raffai, E. (2016). A diskurzusjelölő-választások életkori sajátosságai az így, ilyen, hát, mondjuk, ugye esetében. *Magyar Nyelvőr*, 140, 483–497.
- Zaicz, G. (2006). *Magyar etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Függelék

A példákban használt átírási konvenciók (Jefferson, 2004)

(.)	mikropauza; 0.5 másodpercnél rövidebb szünet
(2.0)	megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
[ja	a bal oldali szögletes zárójel az átfedés, vagyis az egyszerre beszélés kezdetét jelenti
[aha	
=	az egyenlőségjel összekapcsolja ugyanazon beszélő folyamatos beszédének részeit, ha azokat egy másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban meg kell szakítani
]a]	a jobb oldali szögletes zárójel az átfedés végét jelzi; az átfedésben lévő egységek
aha]	mindig pontosan egymás alá kerülnek
.hh	hallható lélegzetvétel; jelezheti a beszédszándékot
nem,	a vessző folytatólagos intonációt jelez
nem	a pont eső intonációt jelez; ez nem feltétlen esik egybe a szerkezeti egység végével
NEM	a nagybetűs írás nyomatékos, hangsúlyos közlés jelez;
	a hangerő magasabb az átlagoshoz képest
nem?	a kérdőjel emelkedő intonációt jelez
neem	a betűk duplikálása hangnyújtást/hangnyúlást jelez
nemm	
ne-	a kötőjel a szó elvágását (cut-off) jelöli
((nevetés))	dupla zárójel egy olyan eseményt ír le, amit hanghatásokkal nem lehet érzékelteni
((köhögés))	